

СОЦІАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ ІНТЕР'ЕКТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ніна Гуйванюк

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, Україна
nina_gujwanjuk@mail.ru*

Автор описує соціальні та регіональні виміри інтер'єктивів української мови у зв'язку зі специфікою їхнього лінгвістичного статусу. Висновки й узагальнення зроблено на основі лексикографічної репрезентації інтер'єктивів у діалектних словниках української мови. Зокрема, схарактеризовано представлення вигуків у буковинських говірках та «Словнику буковинських говірок». Характеристика інтер'єктивів у семантичному та синтаксичному аспектах за діалектними ареалами функціонування дає змогу окреслити їхні соціальні й регіональні вияви в українській мові.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовне середовище, інтер'єктиви, діалектна лексикографія, діалектологія.

Вигукова лексика – один з найяскравіших засобів вираження емоційного світу людини. Вона є важливим компонентом процесу спілкування завдяки своєрідному функціональному навантаженню, що полягає в безпосередньому вираженні емоцій, волевиявлення та передавання звуків навколишнього середовища. У системі мови ця група слів помітно відрізняється від інших лексико-граматичних класів своїми лексичними особливостями, зокрема нечіткістю семантики, не закріпленістю значення за звуковим комплексом, своїми граматичними ознаками та функцією в реченні, суто суб'єктивними, емоційно-вольовими виявленнями (В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, Л. І. Мацько, І. М. Гуменюк та ін.). Проте інтер'єктиви, як зауважував В. М. Русанівський, – це особливі мовні знаки, що «перебувають поза номінацією і предикацією»: «Чим неокресленіше значення інтер'єктива, тим ширші його можливості заступати інші одиниці для передачі того самого змісту. Вигуки в цілому мають широкий семантичний діапазон – від контекстуальної сема до мовної семами. Контекстуальна сема – це елементарний смисл, якого набуває вигук у певному контексті» [1: 42]. Вважаємо, що вигуки мають виразні соціальні характеристики, які на сьогодні належно не оцінено. Мета статті – розкрити соціальну й регіональну характеристику вигуків, які все ще мало привертають увагу дослідників, хоча саме наявність вигукових структур у комунікації засвідчує, передусім, їхнє суспільно усвідомлене значення, ставлення мовців до їхнього використання, до визначення суспільно усвідомлених смислових домінант.

Складна природа вигуків спричинила проблему їхньої граматичної кодифікації. Найдискусійнішими виявилися питання про співвідношення в них емоційного та поняттєвого, про зв'язок з поняттям і судженням, і, відповідно, зі словом та реченням, зокрема зі сферою мови й мовлення [2: 376]. Сучасна лінгвістика піддає сумніву твердження В. В. Виноградова та деяких інших учених щодо відсутності у вигуків номінативної функції, вважаючи, що про це можна говорити лише в тому

випадку, коли під номінацією розуміти сам процес найменування предметів, ознак чи відношень між мовними знаками. Якщо ж номінацію розуміти широко, як відображення довколишньої дійсності, то варто розглядати усі без винятку мовні засоби, що виступають репрезентативними знаками. Вигуки виконують номінативну функцію, відтворюючи дійсність, особливо сферу емоцій, волевиявлення та почуттів.

Характерною ознакою інтер'єктивної номінації є нерозчленованість семантичної структури мовного знака. Зі словами вигуки зближує їхнє фонетичне оформлення, відтворюваність та ізолюваність. Позбавлений поняттєво-предметної, поняттєво-процесуальної чи поняттєво-ознакової номінативності, вигук наділений загальнозрозумілим значенням, служить для волевиявлення та живої емоційної реакції на поведінку співрозмовника або навколишню дійсність; його динамізм і експресивність виявляються в діалектичній єдності почуттєвого та інтелектуального; як особливий розряд слів вигук, на відміну від інших частин мови, характеризується відсутністю спеціальних граматичних показників. Незважаючи на негативні граматичні й словотвірні показники вигуків, їх виділяють в окремий лексико-граматичний клас слів на тій підставі, що вони характеризуються виразною специфічністю семантики, граматичних ознак і стилістичних функцій [3].

Найсучасніший підхід до проблеми лінгвістичного статусу вигуку розвиває концепцію його реченнєвої природи. Вигуківі речення є різновидом комунікативних одиниць, нечленованих на члени речення, які не побудовані за якоюсь структурною схемою. По суті, можна говорити про повну відповідність між вигуком як лексико-граматичним класом слів, що стоїть поза самостійними і службовими частинами мови, і сферою його мовленнєвої реалізації. Вигуки, разом з тим, володіють низкою характеристик, які дають змогу їм виконувати важливі комунікативні функції, зокрема брати безпосередню участь у створенні таких оцінно-модальних планів висловлень, як позитивна чи негативна реакція мовця на ту чи іншу ситуацію, категорично виражене спонукання, характеристика дії, процесу чи стану засобом звуковідтворення тощо. І. Р. Вихованець вважає вигуки «емоційними відповідниками судження» [4: 34–40]. Це мовний знак, незмінне за формою слово-універб, ізолюване в реченні знаками пунктуації, яке самостійно утворює цілу фразу, тобто є особливим реченнєвим утворенням – словом-реченням (синтаксично нечленованим висловленням, своєрідною комунікативною одиницею, чи, точніше, еквівалентом висловлення – комунікатом), яке «становить периферію речення як основної синтаксичної одиниці» [2: 377].

Серед диференційних ознак вигуків І. Р. Вихованець називає їхню стабільну кількість, морфологічну незмінюваність і нечленованість та функцію синтаксично нечленованого речення. Ми хочемо привернути увагу до проблеми лексикографічної фіксації вигуків, зокрема в діалектних словниках української мови, що засвідчує відкритість системи цього лексико-граматичного класу слів в українській мові і неповноту їх дослідження.

Вигуки, як відомо, належать до найдавніших за походженням утворень слів і водночас, як показує наше спостереження, відзначаються локальними особливостями, тому становлять інтерес для дослідників. Актуальною є і проблема функціональної значущості вигуків та їх міжмовної еквівалентності і в загальноукраїнському, і в міжслов'янському та європейському контекстах [5: 180–189], а також сучасні процеси інтер'єктивізації, які охоплюють різні частини мови (іменники, дієслова, за-

йменники, прислівники, частки), що беруть активну участь у міжчастимовній транспозиції [6].

Об'єктом нашого дослідження послужили вигуки, зафіксовані в буковинських говірках, а також у деяких інших діалектних словниках української мови. Передусім, ми ставили завдання проаналізувати лексикографічне представлення вигуків у «Словнику буковинських говірок» [7], де зафіксовано їх діалектну репрезентацію на території Північної Буковини, а також порівняти з деякими іншими фіксаціями у словниках української мови на території Румунії, зокрема зі «Словником діалектних текстів» М. Павлюка та І. Робчука [8: 633–718].

Відрядно, що за останні десятиріччя в Україні опубліковано низку ґрунтовних досліджень з діалектології, лінгвістичної географії, видано чимало регіональних діалектних словників, зокрема «Словник говірок Нижньої Наддніпряниці» у 4 т. В. А. Чабаненка [9], «Словник західнополіських говірок» Г. Аркушина у 2 т. [10], «Короткий словник лемківських говірок» [8], «Гуцульські говірки. Короткий словник» [11], «Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)» [12], лексикографічні праці І. Сабадоша [13], М. Лесюка [14] тощо, в яких представлено «мовний світ сучасного села». Діалектна лексика цікавить сьогодні не лише лінгвістів, але й дослідників інших гуманітарних наук. «Увага до лексики говорів, – як справедливо зауважує П. Ю. Гриценко, – загострена у зв'язку з необхідністю забезпечити надійним матеріалом галузі мовознавства й суміжних наук, які безпосередньо пов'язані з реконструкцією давнішого стану матеріальної та духовної культури носіїв мови» [15: 3].

«Словник буковинських говірок», опублікований 2005 р. [7], містить діалектний матеріал, зафіксований у 227 населених пунктах Вишницького, Глибоцького, Заставнівського, Кельменецького, Кіцманського, Новоселицького, Сокирянського, Сторожинецького та Хотинського районів Чернівецької області. Робота із прибирування діалектного матеріалу тривала майже п'ятдесят років. Словник містить близько 12 тисяч реєстрових слів. Лексика буковинських говорів становить значний інтерес для дослідників передусім тому, що в ній збереглася велика кількість архаїзмів і специфічних слів, невідомих іншим українським діалектам. Це, зокрема, підтверджує й фіксація вигуків у «Словнику буковинських говірок».

Найчастіше вигуки поділяють на такі групи: емотивні, імперативні та звуконаслідування. Серед емотивних вигуків, що виконують функції передачі різних емоцій людини, виділяють вигуки-універби та вигуківі фрази. Завдяки широкому спектру афективно-оцінних значень вони надають мовленню автора особливої емоційності, через що отримали статус «суб'єктивно-модальних форм» у реченні [16].

Вигуки як засоби вираження суб'єктивної модальності в реченні виражають різні вияви станів і почуттів. Цій емоційно-експресивній функції слугують загальновідомі первинні (непохідні) вигуки, які обслуговують українське розмовне мовлення і засвідчені словниками (типу *агов, ай, ах, гей, ех, о, ой, ох, ого, тю, тьху, цур* та ін.). Наприклад, вигуки передають захоплення: *о, ого, ого-го, от, ай, у, у-у...*, подив: *ай, а, ач, ах, е, овва, о, ого, ого-го, от, тю*, гнів (*от, ох, ох і*), відчуття болю (*ой, ох, а, ай*), почуття жалю (*ох, ехе-хе, ай*), жаху (*ой*), переляку (*а, ай, ах, ой, у, у-у*), емоції відчаю (*а, ой, ох*), образи (*е, ет, ех*), відрази (*фе, фу, бр-р*), розчарування (*тю*), страждання (*ай, ой, ох*) тощо. Вигуки виражають різноманітні оцінки, реакції мовців з приводу почутого чи зробленого, наприклад, задоволення (*ех, ох, ой, ай*), незадоволення (*а, ач,*

ай, ех, ох, тю), схвалення (о, ох і, ну й), несхвалення (фе, фу), обурення (іч, ну й, фе), докору (у, у-у, ех, ох, ай...), досади (фу, ох, а, ах...), погрози (у, ух, а), співчуття (ах), застереження (но), роздратування (фу), осуду (фе) тощо, вияви рефлексорних емоцій і почуттів (сміх, плач, ридання, стогін тощо).

Категорія первинних вигуків та звуконаслідувальних слів у сучасних мовах є живою і продуктивною. Значення, які вони передають, належать до мовних універсальних, чимало з них є мимовільними вигуками. Більшість вигуків є багатозначними. Наприклад, вигук *О!* вживається при вираженні різних почуттів, душевних переживань (розпачу, захоплення, здивування, недовіри), вигук *Ой!* – для вираження фізичного болю, страждання, переляку, жаху, тривоги, неспокою, осуду, незадоволення тощо. Система вигуків форм поповнюється розмовними вигуками, зафіксованими на тій чи іншій території говірок української мови, що часто пов'язані з інтерференцією, впливами інших мов.

Емоційно-експресивний модус у змістовій структурі висловлення пов'язаний зі станом мовця, світом його емоцій та почуттів. У літературній мові це загальновідомі вигуки **а! ох! ех! ой! е! ого! овва! хм! тьху! пхе! ура!** та ін. Наприклад: *Не хочу твоїх подарунків. Цур тобі! Пек тобі!* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Е-е! – скептично протягла Аніка* (М. Коцюбинський). *Пхе! Звідкіль ти такий розумний взявся* (М. Коцюбинський). *Я смикнув автомобільну клямку, але, леле, дверцята не одчинились* (Б. Антоненко-Давидович).

У розмовному та діалектному мовленні, зафіксованому в різних регіонах України, спостерігаємо деяку специфіку у вживанні вигуківих структур. Це суб'єктивно-модальні вигуківі форми на зразок: *ади, мой, адіть, йой, гай, гой, вайльо, варе, відей* (у гуцулів, буковинців, покутян), *лем* (у лемків), які оформляють емоційну рамку авторського висловлення. На їхню роль в оформленні висловлення звернув увагу Ю. Шевельов, назвавши своєрідними *експресивами* і зазначивши, що «такі словечка з більш або менш насиченими емоційними забарвленнями виходять уже далеко за межі книжкової мови» і є свідченням того, як органічно вливаються народні елементи до української літературної мови [17: 121].

Вигуки як засоби вираження суб'єктивної модальності в реченні виражають різні вияви станів і почуттів (захоплення, подиву, гніву, болю, жалю, відчаю, образи, розчарування тощо) та різноманітні оцінки, реакції мовців з приводу почутого чи зробленого (задоволення/незадоволення, схвалення/несхвалення, обурення, докору, погрози, співчуття тощо), вияви рефлексорних емоцій і почуттів (сміх, плач, ридання, стогін тощо). Цій емоційно-експресивній функції слугують загальновідомі вигуки, які обслуговують українське розмовне мовлення і засвідчені словниками (*агов, ай, ах, гей, ех, о, ой, ох, ого-го, тю, тьху, цур тобі* та ін.).

Серед емоційних вигуків, засвідчених «Словником буковинських говірок», можемо назвати такі діалектні слова: **агі, агій, ади, адіт, адиво, адио, ара, ая, вайльо-вайльо, ігі, ігій, ій, мой, мой-мой** та ін. Словник подає межі поширення вигуку у примітках – заг. (загальне) або через назви населених пунктів та районів. Ілюстрації розкривають їхнє функціональне значення в реченні чи фразеологізованій сполучі:

АГІ, АГІЙ (виг., зруб.). Тю, тьху, цур тобі! Заг. *Агі на мої вороги!* (Атаки Хот.). **Агі на тебе! *Агій на твою голову!* Заг.

АДИВО, АДИО (виг.). Бач, дивись. Заст., Кіцм., Виж., Стор. р-ни. *Адиво, вони аж тепер поїхали* (Снячів Стор.).

АРА (виг.). Ану! Слухай! Нов., Хот. р-ни. *Ара, мой, приниси казан води* (Білівці Хот.).

АЯ (виг.). Авжеж, еге; ну (виражає ствердження або сумнів). Заг. *Ая, який ти мудрий!* (Заставна).

ВАЙЛЬО-ВАЙЛЬО, рідк. **ВАЙЛЄВ, ВАЙЛЬОВ** (виг.). Ой-ой, ой лишенько. Заг. *Вайльо-вайльо, який ти обірваний!* (Козиряни Кельм.). *Вайлев, хата горит!* (Снячів Стор.).

ГАЙ. Вигук заохочення, спонукання. Ану, ану ж. Заг. *Гай пішли в клуб на концерт* (Лукачівка Кельм.).

ГІ, ГІЙ, виг. (згруб.). Тю, тьху, цур тобі! Заст., Кіцм., Глиб. *Гі на твою голову, ти чо до мене вчпеласи?* (Слобідка Глиб.). Див **АГІ**.

ІЙ, виг. Е. Кіцм. *Ій, ти йкес таке говориш* (Брусниця Кіцм.).

МО, виг. Агов. Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб. *Мо, ходи ста борзо!* (Банилів Вижн.).

МОВ, виг. Див. **МО**. Кіцм., Вижн., Стор., Глиб. *Мов, Іване, де йдеши?* (Горбівці Глиб.).

МОЙ, виг. Див. **МО, МОВ**. Вижн. *Мой, Іва, ци чуєш мене?* (Іспас Вижн.). *Мой, яка весела челідь!* (Михайлівка Глиб.). *Мой-мой, як ти замастив сподні!* (Брусниця Кіцм.).

Деякі вигуки демонструють близькість до реченневих структур збереженням дієслівних формантів II особи: **АДИ, АДІ** (виг.). *Ось дивись!* Заг. *Ади, вішла свиня с карника* (Дорошівці Заст.). **АДИС, АДИСИ** (одн.), **АДІТ, АГІТ, АДІЦА, АДІЦИ** (мн.). *Адіци, що робит!* (Кострижівка Заст.).

Від вигуків **вай** і **вайльо** зафіксовані і дієслова *вайкати* (стогнати, ойкати, плакати) та *вайльокатиси* (*са*) – бідкатися, повторювати вигук *вайльо* (при нещасті, хворобі): *Чо твоя дитина вайкає?* (Подвірне Нов.). *Чириз зуби він вайкав цілу ніч* (Снячів Стор.). *Вона дужси вайльокаласа, як їго покалічило* (Снячів Стор.).

Звернемо увагу на особливу вигукову форму, що слугує для привернення уваги співрозмовника, надзвичайно поширену в буковинських говірках. Це вигуки, що використовуються як узагальнені звертання (подекуди зневажливі) до незнайомої людини: **мо, мой, бре, брий, мой бри, мой бре**: *Мо, ти шо, ни чуїш, шо я ти кличу* (Звенячин Заст.). *Мой бри, пішли до мене на клаку* (Білівці Хот.). *Стань, брий, куди преш!* (Лукачівка Кельм.). Цікаво, що у «Словнику західнополіських говірок» зафіксований тільки один вигук у функції звертання: **гельо** – до молодих хлопців [10].

У «Словнику діалектних текстів» М. Павлюка та І. Робчука зафіксовані такі вигукові форми: **ага** (виражає здогад, здивування); **ади** (ось дивись), **бре** (з рум. Bre) – гей, ей ти), **вон** – геть, **гай** (вигук заохочення, спонукання, рум. hai – ану, ану ж), **гата** (рум. Gata) – все, кінець, **мой** (рум. mai), **мий, мый** (найчастіше поряд із звертанням чи замість нього), **йой** (ой- вигук здивування, захоплення, переляку) [8: 633–718]. У діалектних текстах, зафіксованих в українських говірках Румунії, вони виконують роль своєрідних експресем (вигукових суб'єктивно-модальних форм). У мовленні діалектоносіїв ці вигуки вживаються в поєднанні українських та румунських фраз, як-от у селі Марицея на території Румунії: *Йой, кумо, я до муки, а фібри до руки* [8: 429]. *Здидав си, а він каже: «Мой, скапав ти. Скапав, мой! - каже. А я кажу: «Шо май є? Мой, біда! – кажу»* [8: 440]. *Музика була, ай-йа-йй! Там ми си здидали, він грав багато у Вадни. «Мий, кинд ми кем? Че, най ніч ун копіл? Ев си-ць кинт ла*

нунта!» («Гей, коли мене запросиш? Що, в тебе дітей нема? Я тобі заграю на весілля!») [8: 444]. Вигук «ій-йой» зафіксований у тексті, записаному в с. Вишавська Долина на території Румунії: «*Ій-йой, каже, все село складаємо ти, каже, оден ферділь грошиї*» [8: 201].

Мовлення буковинців насичене експресемами у вигляді різних модальних часток та вигуків. Порівняймо приклади з буковинських письменників Ю. Федьковича, С. Воробкевича, О. Кобилянської, М. Івасюка та М. Матіос, які досить повно представили розмовне і діалектне мовлення: «*Бадіко, – кажу я та й справляю на гостинець, – адіть!*» – «*Гей!* – крикнув мій брат та аж стрепенувся. – Де ж, *варе, так прибарилися?*» (Ю. Федькович). – «*Мой-мой!* – каже. – *Отут книжок!* (Ю. Федькович). ... *Коли нам не дав Бог утіхи з Манолія... Ох, вайльо, вайльо! вайльо! вайльо!* (Ю. Федькович). – *Йой, кажуть, то не є на добре – обгонити похорон* (М. Матіос). Вигуків форми як засоби вираження різноманітних емоцій та почуттів, оцінних конотацій, що супроводжують фразу й оформляють її, створюють так звану комунікативну модальність.

Емоційні вигуки, які передають різні вияви переживань, що є наслідком ситуативного ставлення мовців до об'єктів чи явищ, засвідчені й іншими діалектними словниками української мови. Так, у «Словнику західнополіських говірок» [10] знаходимо такі емоційно-оцінні вигуки: **аворецу!** – вигук здивування; **вой!** – емоц. Ой!; **зух!** **узух!** – Добре; **і-і-і-і-і!** – вигук, який використовують діти, вихваляючись чим-небудь; **Ох мині нуднейко!** – вигук, який вживається під час розпуки та ін.

У словнику села Ковалівка Коломийського району М. Лесюка зафіксовано такі емоційні вигуки: **агі!** **Агі на тебе!** (осуджувальний); **гай-гай!** (вигук, яким висловлюють недовіру, сумнів або згоду), **ий!** (ой!), **ийга!** (овва!), **йуй-йуй-йуй** – те саме, що *йой-йой-йой*, **люкс!** (вигук схвалення, задоволення), **мой, Ци миром?** (*Чи все гаразд?*) та ін. [14].

Локальними особливостями наділені також імперативні вигуки, що виконують комунікативно-волюнтативну функцію. До імперативної групи вигуків належать слова зі спонукально-процесуальною семантикою (*гайда!*, *геть!*, *марш!*, *стоп!*, *цить!*, *тс!*), з узагальненою семантикою спонукування (*ану!*, *ну!*, *нумо!*, *нум!*), а також вигуки-вокативи (*ей!*, *гей!*, *гов!*, *агов!*, *алло!* та ін.). Особливо активно імперативні вигуки використовують люди «у спілкуванні» з тваринами (відганяють і прикликають тварин чи птахів, спонукають їх до дій).

Серед імперативних вигуків, зафіксованих у буковинських говірках, якими *відганяють тварин і птахів*, ми виділили 12 груп, а тих, якими *прикликають тварин і птахів*, – 10 груп.

Найбільш репрезентативними виявились вигуки, якими відганяють овець: **абазь!** (Хот. Кельм., Сок. р-ни); **абир!**, **абирь!**, **абрр!** (із складотворчим наголошеним **рр**). (Заг.) *Абрр на вулицу!* (Новосілка Кіцм.); **агаря!** (Нов., Хот. р-ни); **ар'я!** (Кіцм. р-н); **ардя!**, **арья!**, **гардя!**, **гар'я!**, **арія!** (Заст., Кіцм., Нов., Хот., Кельм., Сок. р-ни) *Ар'я пасти, мов* (Слобідка Глиб.); **атус!** (Глиб. р-н) *Атус пасти на толоку!* (Слобідка Глиб.); **аварки!** (Кіцм. р-н) та вигуки, якими кличуть овець, ягнят та баранів: **біцю-біцю!**, **біці-біці!** (Глиб. р-н) (*біця* – діалектна назва вівці); *Йїдем пасти біці зарис* (Горбівці Глиб.). *Біцю-біцю-бі, ходіт до баби* (Слобідка Глиб.); **бир-бир-бир!** (Нов., Сок. р-ни.); **базю-базю!**, **басю-басю!**, **бась-бась!** (Заст., Кіцм., Хот. р-ни). *Базю-базю до сіна!* (Старосілля Кіцм.); **буцю-буцю!** (Стор. р-н.). *Буцю-буцю, білюшка* (Снячів

Стор.); **ницю-ницю!** (Заг.), **ниць-ниць!** (Хот., Кельм., Сок.), **ницьо-ницьо!** (Кельм., Сок.). Заг. *Йди, Галю, до овечки, кажси ї: «Ничю-Ничю!»*, – то вона прийде до тебе (Юрківці Заст.). *Ничь-ничь, біленька, до мени!* (Ставчани Хот.). *А вуйко чує, шо в лозах вівца блєє, то він до неї «Ничьо-ничьо, ничьо-ничьо!»* (Білоусівка Сок.). Вигуки **ницьку-ницьку!, ничьку-ничьку!, нічку-нічку!, нічьку-нічьку!** (Нов., Хот., Кельм., Сок.) вико ристовують для підкликання кіз і овець (Нов., Хот.) *А кум Йван до того цапа тихо піткрався та й до него каже: «Ничьку-ницьку!»* — і суди до себе прикликав (Недобойці Хот.); *Ой нічку-нічку, мої маленькі, ходіт до мене, вівці сивенькі* (Волошкове Сок.). *Ничьку-ничьку, нетра, іди суда, моя хороша!* (Подвір'ївка Кельм.).

До речі, іменник **ниця** в дитячому мовленні засвідчене у значенні «вівця, ягня» на всій території Чернівецької області. Порівняймо: *А чуй, Оксанко, як нияця плачи* (Доляниня Хот.) *На дай ниці сіна, бо вона маленька, істочки хочи* (Малятинці Кіцм.).

Дещо різняться звуковою формою вигуки, що їх використовують для відганяння або прикликання тварин і птахів у західнополіських говірках. Зовсім не засвідчені у «Словнику північнополіських говірок» Г. Аркушина вигуки для підкликання чи відганяння овець. Тоді як, навпаки, у закарпатських говорах, де поширене вівчарство, вигуки становлять надзвичайно розгалужену систему. Цікаво, що у словнику Миколи Грицака «Скарби гуцульського говору: Розсішка», який репрезентував вівчарство в текстах, виділено окремий розділ під назвою «Вигуки та звуконаслідувальні слова у вівчарстві» [18: 47–49]. Серед вигуків-команд вівчарів М. Грицак називає такі: **дьи, дєназад, тьи-тьи** (уживають, щоб виганяти овець із кошари); **гий, гирст** (уживають, щоб загнати овець в кошару); **ня, дє, тє, адє, едє, адьи, аля, ці, дештьи, гийи, чі, тпрі, фів** (уживають, щоб завернути отару); **гопс, во, ті** (уживають, щоб зупинити отару); **кря, хав** (уживають, щоб налякати вівцю); **на, нене, біня** (уживають, щоб підкликати вівцю); **пші** (уживають, щоб підкликати вівцю до солі); **войгі** (уживають, щоб подати сигнал тривоги); **бирь** (уживають, щоб заспокоїти овець); **тпру, тпрус, тпруска, тпрусь** (уживають, щоб відганяти ягнят); **ток-то, тьоті, тьонь, цюнь, цюнька, чьока** (уживають, щоб підкликати ягнят). Ці вигуківі форми засвідчують незвичайну спостережливість й уважність дослідника до мови вівчарів. Можливо, при більш уважному дослідженні аналогічної лексики буковинського села так само можна було б розширити коло вигуківих форм, характерних для цього ареалу.

В окрему групу спонукальних вигуків ми зарахували ті, що стосуються людей. Це, передусім, лексема **най**, що широко функціонує в буковинських говірках і як частка, і як сполучник, і як вигук. Вигукове значення простежується у вживанні, близькому до «не бери, не руш, облиш, не чіпай» (Заг.). *Васильку, най то, бо впічесс!* (Юрківці Заст.). *Ану най ту книшку, бо Оля буди сваритиси* (Атаки Хот.). Вигук **най** входить до складу словосполучень, що виражають різноманітні значення (Заг.). ***Най тобі буди!** Ану тебе! А шоб тобі добро! (Заг.) *Най тубі буди, як ти мене напудив!* (Брусниця Кіцм.). ***Най го (ї) вірве!**, згруб., лайл. Хай він (вона) пропаде! (Заст., Кіцм., Вижн.) *Най ї вірве, яка вона добра!* (Южинець Кіцм.). ***Най на цім си кякни (тякни)!** Хай на цьому скінчиться! Хай цим обмежиться! (Заг.) *Угибла свиня. І шкода, али на цім най си тякни!* (Карапчів Вижн.). ***Най си причь каже!** Краще не говорити (не згадувати)! Не про нас кажучи (Заг.). *Най си причь кажси, яке їму вклалоси на шії!* (Чепоноси Хот.).

У значенні **не беріть, не руште, не чіпайте, облиште** при звертанні до кількох дітей або як форма пошанної множини при звертанні дітей до старших уживається вигук **найте!, найти!** (Заг.): *Найте тарелі, бо поб'єте* (Васловівці Заст.). *Найти, мамко, найти, ни сваріт її: вона ще мала* (Вікно Заст.).

Наказово-спонукальний вигук **нако!** вживається із значенням «*візьми-но, візьми-бо*» (Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб., Нов.) *Нако, Юрчику, попробуй бабиної начинки* (Неполоківці Кіцм.).

Наказово-спонукальні вигуки **ни-ни-ни!, ни-ни-ни!** засвідчені як еквіваленти до слів *годі, досить* (Кіцм., Стор., Глиб.). *Ни-ни-ни! Вже мішюк повний, вже й россипаєси. Ни сипте!* (Слобода-Комарівці Стор.). Спонукальний вигук **нуко!** має значення «*Ну, ну-бо, нумо*» (Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб., Нов.). *Нуко попробуй мої баби, ци добра ми си вдала* (Лашківка Кіцм.). Як вигук докору, застереження, спонукання до стриманості вживається **но-но!, но-но-но!** (Заг.) *Но-но, ти не дужи капай на чоловіка!* (Вікно Заст.). *Но-но-но, най то, там гава* (Подвірне Нов.). На території українських говірок у Румунії (в селі Вишавська Долина) в текстах з подібним значенням зафіксовано заперечне **гата** (досить): «*Ідут-ідут. Та й уже сес так, гата, зголоднів, що вмирає*» [8: 200].

Цікаву групу вигуківих форм, що виявляють соціальні й регіональні особливості, становить і звуконаслідування, що відтворюють звуки зовнішнього світу (типу *бац, геп, бом-бом, гав-гав* і под). Наприклад. звуки жаб в українських говірках позначають найрізноманітнішими словами: *кум, ква, квак, пум, рах, брекеке*, кожне з яких є досить умовне, але поволі значення жаб'ячого крику в літературній мові закріплюється за одним з них. Про це, зокрема, зазначав Ю. Шевельов у «Нарисі сучасної української літературної мови» [19: 357.]. Вигуки-звукослідування, які виконують функцію відтворення звуків природи, найменше представлені у «Словнику буковинських говірок». Це вигуки **бусь, буць** (дит.). *Бух, впадеш* (Хот., Кельм. Сок. р-ни). *Ни йди туди, бо там бусь!* (Малинці Хот.); **квік** (про поросю). (Заст., Кіцм., Вижн., Стор., Глиб., Нов.). *Ті пацета лиш квік та й квік* (Звенячин Заст.); **ням**. Заг. *Кілько можна нямкати?! «Ням» та й «ням»!* (Банилів Вижн.). *Шо ти, куда ходиш, то всьо «ням» і «ням!»* *То погана звичка!* (Гвіздівці Сок.).

У буковинському мовленні засвідчені відвигуківі дієслова **квікати, квічети** – «кувікати» (Заст., Кіцм.) *Йди дай свинім їсти, бо ади як квікают* (Бабин Заст.). *Ті поросята квіча та й квіча, якби ни їли согодні* (Драчинці Кіцм.); **квокати, квочити, кувочити** – квокати (Заст., Кіцм., Стор., Кельм.). *Біла курка зачинає квочити* (Росошани Кельм.). *Ца курка кожного року квокає* (Юженець Кіцм.). *А та тарката уже кувоче* (Юрківці Заст.); **кевкати, кавчати**: 1. Про звук у кишках. Хот. *Мині сегодни цілий день чогос у сиридині кевкає* (Долиняни Хот.). 2. Видавати звуки кав-кев (про індиків). (Заст.) *Чуїш, як трухі кевкают* (Юрківці Заст.); **нямкати**, знев. 1. *Їсти щось повільно, супроводжуючи процес мимовільним ням, ням.* (Заг.) *Їж тихо, полюцки, ни нямкай мині!* (Зелена Кельм.). 2. Невиразно, повільно говорити. (Заг.) *Чо ти нямкаєш? Кажи, як було, і всьо!* (Ленківці Кельм.).

Відвигуківим утворенням є й оцінний іменник **нямкало**, що означає людину, яка під час їди плямкає губами (Вижн., Стор., Глиб.). *Ех ти, нямкало! Пора уже файно навчитиси їсти* (Банилів Вижн.).

У «Словнику західнополіських говірок» зафіксовано чимало імперативних вигуків, що їх використовують у дитячому мовленні як заклик чи застереження що-

небудь робити: **гайтю!** – заклик гуляти; **куль-куль!** – застереження дітям не вколотися; **кусь-кусь!** – застереження дітям, що щось може вкусити; **ню-ню-ню!**, **ньо- ньо-ньо!** – у дитячому мовленні виражає погрозу (при цьому похитують вказівним пальцем) [10].

Деякі вигуки, зафіксовані у західнополіських говірках, мають етнографічний характер. Вони супроводжують виконання дитячих ігор, як-от: **дана-дана!** – вигук, яким супроводжується підстрибування дітей на місці; **дра-та-та!** – вигуки у грі хованці. **Кугу-кугу!** – вигук, яким розпочинається щедрування: **Кугу, кугу! Дайте те, що на рогу, чи сала, чи ковбаски, чи доброї ласки.** Іменник *кугота* у західнополіських говірках – мисочка з кори дуба, яку використовували під час ворожіння, а дієслово *кугати* (*куготіти, скуготати*) – означає щедрувати.

Чимало оригінальних характеристик вигуків в соціальному плані виявляють процеси інтер'ективації слів, адже відомо, що слова з інших частин мови, втрачаючи своє лексичне (називне) значення, можуть перетворюватися на вигуки, що передають вияв почуттів та емоцій. Так, на різних територіях вигуками стали слова і словосполучення різних семантичних груп: *горе, лишенько, лихо, О Господи, о Боже, о людоньки, дурниці, жах, капут* та ін. Порівняймо приклади з української літератури: *А крик, а голін від того народу, батечки!* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Чи навкі рівною бровою світ перетуманила? Діла!* (А. Малишко).

Щодо функціонування вигуківих форм у народнорозмовному, зокрема діалектному, мовленні, то вони позначені особливим світосприйняттям носіїв мови, умовами проживання, способом життя, родом занять, спілкуванням людини зі світом природи (тваринами і птахами), з первісними уявленнями предків, що створили неповторну мовну картину світу, з особливим етикетом спілкування, який усталився протягом тисячоліть і відповідає живому народному структуруванню висловлювань, думок, міркувань тощо. Вони засвідчують особливості менталітету українців, що проживають у різних регіонах, вироблені віками стереотипи спілкування, які належать до вербального поля української етнокультури загалом та актуалізують національні особливості мовної картини світу. Діалектна репрезентація вигуків у словниках значно доповнює систему вигуківих форм як особливих емоційно-експресивних засобів, що відображають загальну картину функціонування мови з урахуванням її регіональних виявів.

Активне використання вигуків у сучасному мовному середовищі актуалізує проблему соціальних аспектів щодо живого процесу інтер'ективації. У праці В. В. Шигурова «Інтер'ективація як тип східчастої транспозиції мовних одиниць в системі частин мови» наведено списки дієслів, іменників, займенників, прислівників і часток, які зазнають інтер'ективації і поповнюють номінативні ряди емотивних, етикетних та імперативних інтер'ективів сучасної російської мови [6: 460–463]. Серед них ми бачимо емотивні інтер'ективи, що з'явилися в російській мові порівняно недавно, як-от: *Начхать! Плевать! Чихать! Подумаешь! Приехали! Приплыли! Блин! Дудки! Глупости! Дьявольщина! Кошмар! Мамочки! Отпад! Смерть! Табак! Точка! Ужас! Хорош! Чепуха! Чертовщина! Чудо! Конец! Крышка! Труба! Эжось! Эва! Ек! Прям! Сейчас! (Сичас! Счас! Щас! Ща!), Тэк-тэк-тэк! Разбежался!* і под. Серед імперативних вигуків – *Отвали! Дуй! Валяй! Мотай! Чеши! Линяй! Прекрати!* Особливо активні вони в мовленні молодих людей. Трапляються вони і в українському

мовному середовищі. Основна екстралінгвальна причина всіх типів транспозиції слів «приховується в потребах людини ємно, але економно висловлювати у мовленні сплав думок і почуттів за допомогою утворень, які синтезують в різних пропорціях ознаки декількох частин мови» [6: 428]. В. В. Шигуров відзначає як нове явище в процесі інтер'єктивації поєднання декількох розрядів вигуків у деяких функціях і виділяє *імперативно-емотивні, імперативно-емотивно-етикетні та етикетно-емотивні вигуки*. Цікаво, що в російському середовищі активізувалися деякі вигуки, як нам видається, під впливом українського розмовного мовлення, як-от: *Ага! Ну! Эге!* тощо.

Вважаємо, що дослідження змісту таких вигуківих форм у різних соціальних групах нашого суспільства сприятиме виокремленню нових аспектів соціальної та регіональної характеристик вигуків, підтверджуючи взаємодію категорій граматики, соціолінгвістики та діалектології.

1. *Русанівський В. М.* Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський ; відп. ред. О. С. Мельничук ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
2. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. *Мацько Л. І.* Інтер'єктиви в українській мові : навч. посіб. / Л. І. Мацько. – К. : КДПІ, 1981. – 130 с.
4. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. *Широкова А. Г.* Условия выявления функциональной значимости синсемантических частей речи и определение их межъязыковой эквивалентности (на материале частиц и междометий русского и чешского языков) / А. Г. Широкова // Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках. – М., 1997. – С. 180–189.
6. *Шигуров В. В.* Интеръективация как тип ступенчатой транспозиции языковых единиц в системе частей речи (Материалы к транспозиционной грамматике русского языка) / В. В. Шигуров. – М. : Academia, 2009. – 463 с.
7. *Словник буковинських говірок* / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
8. *Павлюк М.* Українські говори Румунії. Діалектні тексти / Микола Павлюк, Іван Робчук. – Едмонтон ; Львів ; Нью-Йорк ; Торонто, 2003. – С. 633–718.
9. *Чабаненко В. А.* Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992.
10. *Аркушин Г. Л.* Словник західнополіських говірок : у 2 т. Т. 1 : А–Н / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – XXIV + 354 с. ; Т. 2 : О–Я. – 458 с.
11. *Гуцульські говірки*. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
12. *Піпаш Ю. О.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2005. – 266 с.
13. *Сабадош І.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

14. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького сема (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.
15. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 226 с.
16. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
17. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – Львів ; Нью-Йорк, 1996. – 167 с.
18. Грицак М. Скарби гуцульського говору: Розсішка (вівчарство у текстах) / Микола Грицак. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 320 с. – (Сер. «Діалектологічна скриня»).
19. Шерех (Шевельов) Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех (Шевельов). – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.

SOCIAL AND REGIONAL DIMENSIONS OF UKRAINIAN INTERJECTIONS

Nina Guyvaniuk

*Yuriy Fedkovych National Univeristy in Chernivtsi,
vul. Kotsubynskoho, 2, Chernivtsi, 58012, Ukraine
nina_gujwanjuk@mail.ru*

The article discusses social and regional dimensions of Ukrainian interjections in relation to specific features of their linguistic status. Conclusions and generalizations are made based on interjection lexicographical representation in dialectal dictionaries of the Ukrainian language. In particular, representation of interjections in Bukovyna dialects and the «Dictionary of Bukovyna Dialects» has been characterized. Tracing interjections in semantic and syntactic aspects according to dialect functioning regions presents an opportunity to outline their social and regional manifestations in the Ukrainian language.

Key words: sociolinguistics, language environment, interjections, dialectal lexicography, dialectology.

СОЦИАЛЬНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ИНТЕРЪЕКТИВОВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Нина Гуйванюк

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича
ул. Коцюбинского, 2, г. Черновцы, 58012, Украина
nina_gujwanjuk@mail.ru*

В статье говорится о социальных и региональных измерениях интеръективов украинского языка в связи со спецификой их лингвистического статуса. Выводы и обобщения сделаны на основе лексикографической репрезентации интеръективов в диалектных словарях украинского языка. В частности, охарактеризовано представление междометий в буковинских

говорах и «Словаре буковинских говоров». Исследование интеръективов в семантическом и синтаксическом аспектах по диалектным ареалам функционирования дает возможность рассмотреть их социальные и региональные проявления в украинском языке.

Ключевые слова: социолингвистика, языковая среда, интеръективы, диалектная лексикография, диалектология.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2011
Прийнята до друку 30.11.2011